

10. Кримінальне право України. Загальна частина: [підручник] / Ю.В. Александров, В.І. Антипов, М.В. Володько, О.О. Дудоров та ін. – К. : Атіка, 2009. – 408 с.
11. Кузнецов В.В. Кримінальна відповідальність за хуліганство: національний та зарубіжний досвід : [монографія] / В.В. Кузнецов, В.В. Бабаніна, Л.О. Кузнецова ; Нац. акад. внутр. справ. – К. : Інтерсервіс, 2013. – 267 с.
12. Овчаренко І.М. Закони у системі джерел (форм) права та їх класифікація : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави та права; історія політичних і правових учень» // І.М. Овчаренко. – Х., 2004. – 16 с.
13. Проект Кримінального кодексу України № 1029 від 12.05.1998 р., порівняльна таблиця другого читання 04.07.2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua/osmir/tables/06>.
14. Проект Кримінального процесуального кодексу України № 9700 від 13.01.2012р., порівняльна таблиця другого читання 29.03.2012р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4>.
15. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : [підручник] / О.Ф. Скакун. [Пер. з рос.]. – Харків : Консум, 2001. – 656 с.
16. Словник української мови : в 10 т. – К. : Наук. думка, 1970. – 1979. – Т. 4 : І–О. – 1974. – 840 с.
17. Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина : [навч. посібник] / П.Л. Фріс. – К. : «Центр навчальної літератури», 2009. – 362 с.

БЕРИЛО О. Г.,
аспірант докторантури й ад'юнктури
(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 343.624

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕНАДАННЯ ДОПОМОГИ ХВОРОМУ МЕДИЧНИМ ПРАЦІВНИКОМ У ПЕРІОД ІЗ ІХ СТ. ДО СЕРЕДИНИ ХVІІІ СТ.

У статті досліджуються загальні тенденції становлення та розвитку кримінальної відповідальності за ненадання допомоги хворому медичним працівником у період із ІХ ст. до середини ХVІІІ ст. Розглянуто теоретичні та правові аспекти закріплення такої відповідальності в законодавстві, що діяло на землях сучасної України, обґрунтовано підходи щодо періодизації розвитку кримінальної відповідальності за ненадання допомоги хворому медичним працівником у період із ІХ ст. до середини ХVІІІ ст.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, ненадання допомоги, хворий, медичний працівник, Руська Правда, Литовські статутути.

В статье исследуются общие тенденции становления и развития уголовной ответственности за неоказание помощи больному медицинским работником в период с IX в. до середины XVIII в. Рассмотрены теоретические и правовые аспекты закрепления такой ответственности в законодательстве, которое действовало на землях современной Украины, обоснованы подходы к периодизации развития уголовной ответственности за неоказание помощи больному медицинским работником в период с IX в. до середины XVIII в.

Ключевые слова: уголовная ответственность, неоказание помощи, больной, медицинский работник, Русская Правда, Литовские уставы.

The article deals with the general tendencies of the formation and development of criminal liability for the failure to provide assistance to a sick medical worker from the 9th century by the middle of the eighteenth century. The theoretical and legal aspects of the consolidation of such liability in the legislation that acted on the lands of modern Ukraine and their own approaches to the periodization of the development of criminal liability for failure to provide sick care to a medical worker are substantiated from the 9th century by the middle of the XVIII century.

Key words: criminal liability, failure to help the patient, medical professional, Russian Truth, Lithuanian Statute.

Вступ. Для належного розвитку як суспільства, так і держави в цілому важливе значення відіграють трансформаційні зміни в базових сферах життєдіяльності, зокрема у сфері охорони найбільш важливих суспільних відносин, насамперед життя й здоров'я особи. Відповідно до ст. 25 Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 р. кожна людина має право на медичний догляд і необхідне соціальне обслуговування [3]. Ст. 12 Міжнародного пакту про економічні, соціальні й культурні права, визначаючи право кожної людини на найвищий рівень фізичного й психічного здоров'я, зобов'язує держави створювати такі умови для здійснення цього права, які б забезпечували всім медичну допомогу й медичний догляд у разі хвороби [2, с. 208].

Однак, як би не було прикро, нині все активніше впроваджується ідея про те, що медицина є більше сферою послуг, аніж безоплатним правом кожної особи.

У листі Департаменту конституційного, адміністративного та соціального законодавства управління Міністерства юстиції України від 20 червня 2011 р. про відповідальність медичних працівників зазначено, що переважна більшість медичних працівників і навіть керівників закладів охорони здоров'я мають поверхове уявлення про юридичну відповідальність, яка встановлена чинним законодавством за правопорушення у сфері охорони здоров'я. При цьому знання про підстави, види й наслідки юридичної відповідальності, з одного боку, дисциплінує медичних працівників, а з іншого – зменшує ймовірність безпідставного притягнення їх до відповідальності. Так, кримінальна відповідальність є найбільш суворим видом юридичної відповідальності медичних працівників за правопорушення, що вчиняються ними під час здійснення професійної діяльності. Зважаючи на збільшення кількості позовних заяв громадян щодо неналежного надання медичної допомоги, проблемам юридичної відповідальності медиків за професійні правопорушення (злочини) треба приділяти значно більше уваги [7].

Деякі аспекти кримінальної відповідальності за ненадання допомоги хворому медичним працівником були предметом досліджень таких учених-криміналістів: С. Левенсон (1888 р.), Н. Таганцев (1902 р.), І. Щегловітов (1902 р.), В. Ширяєв (1903 р.), С. Трегубов (1904 р.), С. Мокринський (1914 р.), М. Шаргородський (1948 р., 1970 р.), В. Макашвілі (1957 р.), І. Крилов (1972 р.), Ф. Бердичевський (1966 р.), Н. Малєїн (1975 р., 1985 р.), В. Ойзенхіт (1976 р.), А. Савицька (1982 р., 1984 р.), В. Глушков (1983 р., 1990 р.), А. Язухін (1986 р.), М. Ковальов (1987 р.), В. Кудрявцев (1987 р.), С. Химченко (1990 р.), М. Малєїна (1984 р., 1985 р.), А. Красіков (1999 р.), А. Мохов (2002 р., 2004 р.) та ін. Однак питання генезису кримінальної відповідальності за ненадання допомоги хворому медичним працівником не дістало належного висвітлення.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження історичних аспектів становлення та розвитку кримінальної відповідальності за ненадання допомоги хворому медичним працівником у період із IX ст. до середини XVIII ст.

Результати дослідження. З метою забезпечення більш ефективної реалізації обов'язків із надання допомоги хворому медичним працівником кримінальне законодавство охороняє права хворих осіб в аспекті забезпечення цих основних благ. Для більш ґрунтовного їх дослідження необхідно вивчати не тільки емпіричні матеріали, але й накопичений історичний досвід зі створення та реалізації кримінальної відповідальності за ненадання допомоги хворому медичним працівником. При цьому необхідно враховувати соціальні й економічні умови, в яких виник, розвивався та реалізовувався об'єкт дослідження.

Найбільш поширеною є періодизація розвитку кримінального законодавства залежно від розвитку держави та права: 1) кримінальне законодавство Київської Русі й земель, що утворилися після феодальної роздробленості (IX ст. – початок XIII ст.); 2) кримінальне законодавство в період існування Галицько-Волинського князівства, Литово-Руської держави та протягом перебування України під владою Речі Посполитої (перша половина XIII ст. – перша половина XVII ст.); 3) кримінальне законодавство в період козацької держави та під час перебування України в складі Австро-Угорської й Російської імперій (друга половина XVII ст. – початок XX ст.); 4) кримінальне законодавство періоду творення Української незалежної держави (1917–1921 рр.); 5) кримінальне законодавство Української РСР (1921–1991 рр.); 6) кримінальне законодавство незалежної України до ухвалення нового Кримінального кодексу (1991–2001 рр.); 7) сучасне кримінальне законодавство (із 2001 р. й дотепер) [10, с. 42]. При цьому, як слушно зазначають О.М. Шармар і В.В. Бабаніна, періоди розвитку законодавства України про кримінальну відповідальність зумовлювалися соціально-політичними й економічними змінами в розвитку української державності, що призводило до появи джерел кримінального права [13, с. 89].

Відповідно до поставленої мети проаналізуємо історичні аспекти становлення та розвитку кримінального законодавства щодо відповідальності за ненадання допомоги хворому медичним працівником у період із IX ст. до середини XVIII ст. через призму розвитку держави й права та беручи за основу критерій запропонованої періодизації розвитку кримінального законодавства.

Здавна діяльність медиків у різні історичні періоди багато в чому визначалася як рівнем розвитку держави та суспільного ладу, так і наявністю в тому чи іншому суспільстві правосвідомості, релі-

гійними поглядами, а також досягненнями у сфері медичної науки та практики. Про злочинні діяння й покарання медиків є згадки ще в таких пам'ятках права, як закони вавилонського царя Хаммурапі (XX ст. до н. е.) [4, с. 167–190], закони Хеттської держави (XII ст. до н. е.) та ін. [12; 9, с. 10]. Зазвичай злочини в ті стародавні часи каралися за принципом таліона («смерть за смерть», «око за око», «зуб за зуб»), тобто особі у вигляді покарання мали спричинити аналогічну шкоду, яка була ним заподіяна потерпілому. Однак у зазначених пам'ятках права не передбачалася відповідальність за бездіяльність лікарів (тобто ненадання допомоги хворому лікарями), лише за неналежне надання певних медичних послуг (ст. ст. 218–220 Закону вавилонського царя Хаммурапі) [4, с. 184]. Перші згадки про ненадання медичним працівником допомоги хворому з'явилися в римському праві [9, с. 10]. На основі викладеного можна зробити висновок, що в історичному аспекті питання про відповідальність медичних працівників бере свій початок із моменту виникнення медицини.

Що стосується безпосередньо кримінальної відповідальності за ненадання допомоги хворому медичним працівником на землях України, то спочатку вона відображалася в Руській Правді, зокрема через питання щодо організації охорони здоров'я, тобто через положення, які можна трактувати як «забезпечення й захист прав громадян на охорону здоров'я й надання медичної допомоги» і навіть «захист прав пацієнтів» [6, с. 25–29]. Це зважаючи на те, що кожна історична епоха має свої соціальні параметри охорони прав людей.

Крім того, осіб, які займалися лікувальною справою, що була дозволена церквою, зараховували до святих: «в числе людей церковних стоят лечец, или врач, и прощеник» [5]. У церковних уставах князя Володимира містилися загальні положення щодо лікування хворих і надання їм медичної допомоги в умовах монастирських лікарень. Це було обумовлено тим, що така діяльність, як і медицина в цілому, потребувала врегулювання відповідно до етапу своєї еволюції й необхідності законодавчого нормативного закріплення.

Отже, особливостями кримінального законодавства в частині відповідальності за ненадання допомоги хворому медичним працівником за часів Київської Русі є: 1) юридичне закріплення медичної діяльності в нормативно-правових актах того часу; 2) поява передумов для регулювання надання медичної допомоги та відповідальності за її неналежне надання; 3) умовна диференціація надання медичної допомоги на три види: а) народна (регулювалася морально-етичними нормами та звичаями); б) монастирська (базувалася на положеннях Церковного уставу Володимира Святославовича); в) світська (регулювалася нормами Руської Правди (хоча в ній і не передбачалося відповідальності лікарів за порушення встановлених норм)).

Щодо кримінальної відповідальності за ненадання допомоги хворому медичним працівником на землях України в період існування Галицько-Волинського князівства, Литово-Руської держави та протягом перебування України під владою Речі Посполитої й Російської імперії (перша половина XIII ст. – перша половина XVII ст.), то це явище відображалось неоднозначно. Так, що стосується відповідальності медичних працівників за ненадання допомоги хворому за Судебником 1497 р., то за подібне протиправне діяння в цьому нормативно-правовому акті відповідальності не передбачалося. Однак у ньому призначалося таке покарання: «Буде из них кто нарочно или не нарочно кого уморит, а про то сыщется, и им быть казненным смертию» [8, с. 11]. Тобто це діяння по суті може охоплювати широке коло суспільно-небезпечних діянь, які можуть учинятися як умисно, так і необережно, як загальним, так і спеціальним суб'єктом.

Більше вдосконалилася норма щодо відповідальності за ненадання допомоги хворому медичним працівником у період перебування наших земель у складі Великого князівства Литовського. Так, суспільні відносини, які охоронялися від протиправних посягань, регулювалися редакціями трьох Литовських статутів (1529, 1566, 1588 рр.). В основі Литовських статутів лежала Руська Правда. У розділі 13 Литовського статуту 1529 р. «Про злодійство» у ст. 21 «Якби хто у своєму домі поранив злодія, коли той обкрадав» передбачена відповідальність за діяння, які частково мали зміст ненадання допомоги пораненому: «Если бы злодея ранил при злодействе у своему дому, тогда маеть того повести з лицом, што вкрал будеть, до пана, чий ест человек. А если бы оный пан был далеко, тогда маеть повести до двора нашего з лицом, который будеть близший к то врагу оповедити. А естли бы оного ранного не вел до его пана, чий ест человек, ани до двора господарского, а держал в себе три дни, а он бы в его доме умер, таковой головщину платить» [1, с. 186].

Дослівне тлумачення цієї норми свідчить, що її зміст полягав у тому, що «якби хто у своєму домі поранив злодія, коли той обкрадав, тоді має повести його з речовими доказами, тобто з тим, що вкрадене, до того пана, чия це людина. А якби цей пан знаходився далеко, тоді мусить привести його з речовими доказами на наше подвір'я, яке буде найближчим, і заявити про це властям. А якби цю поранену людину не відвів ані до пана, чия людина, ані на господарське подвір'я, а тримав у себе три дні, і та людина померла б у його домі, така особа платить головщину» [11, с. 295].

Під час дедуктивного аналізу зазначеної норми можна констатувати, що вона є прообразом певних ознак ненадання допомоги хворому медичним працівником, зокрема в тій частині, що

стосувалася «пораненої людини», при цьому інша особа усвідомлювала, що та перебувала в такому стані, однак «не вела ні до пана, чия людина, ні на господарське подвір'я», і в результаті такої бездіяльності людина померла. Тобто для тогочасного історичного періоду розвитку юридичної науки й техніки нормотворення відносно кваліфіковано сформований склад злочину для його застосування щодо різних видів ненадання допомоги.

Як і в наступних редакціях Литовських статутів 1566 р. і 1588 р., так і в Судебнику Івана Грозного 1550 р. не містилося аналогічної норми щодо відповідальності за ненадання допомоги хворому медичним працівником.

У 1581 р. був виданий Аптекарський указ, його норми запроваджували створення вищої адміністративної установи в Росії XVI–XVII ст. – Аптекарську палату (у штаті якої працювало більше 100 висококваліфікованих лікарів-аптекарів, алхіміків, костоправів; у 1707 р. Аптекарська палата перетворилася на Канцелярію головної аптеки, а в 1721 р. – на Медичну канцелярію), здійснювали управління всією сферою охорони здоров'я, але насамперед цей нормативно-правовий акт регулював лікування царя та його родини, контроль за діяльністю іноземних лікарів, які працювали в Росії.

Можна дійти таких висновків, що Аптекарський указ регулював відносини від підготовки вітчизняних медичних кадрів до видачі дозволів на право зайняття медичною діяльністю; організацію медичного забезпечення та забезпечення лікарськими засобами, організацію воєнно-медичної служби та лікарського освідування (експертиза хворих і померлих).

При цьому під час притягнення до відповідальності можна було простежити бланкетність норм у частині відповідальності медичних працівників за ненадання допомоги хворому медичним працівником, зокрема взаємозв'язок Судебника 1497 р. і Аптекарського указу 1581 р. (унаслідок невиконання певних положень, які зазначалися в Аптекарському указі, і настання наслідків, які були передбачені в Судебнику 1497 р., медичні працівники притягувалися до відповідальності).

Висновки. Отже, на основі викладеного вище можна зробити такі висновки.

1. Залежно від становлення та розвитку правового регулювання кримінальної відповідальності за ненадання допомоги хворому медичним працівником у період із IX ст. до середини XVIII ст. його можна розглядати крізь призму макроперіодизації та мікроперіодизації. Макроперіодизація генезису досліджуваної відповідальності складається з трьох логічно взаємопов'язаних етапів: 1) формування передумов відповідальності за ненадання допомоги хворому медичним працівником; 2) установлення регулювання відповідальності за ненадання допомоги хворому медичним працівником; 3) функціонування кримінальної відповідальності за ненадання допомоги хворому медичним працівником. Мікроперіодизація історичного розвитку кримінальної відповідальності за ненадання допомоги хворому медичним працівником і нормативно-правового забезпечення в цій сфері: 1) зародження відповідальності медичних працівників за ненадання допомоги хворому (X–XIV ст.); 2) регламентація відповідальності медичних працівників за ненадання допомоги хворому в період Московської держави (XV–XVII ст.).

2. Для зазначеної класифікації вирішальне значення мали такі чинники, як прийняття та дія основних нормативно-правових актів, що регулювали підстави, порядок і обов'язковість надання допомоги хворому медичним працівником, а також передбачення відповідальності за невиконання зазначених обов'язків. Зокрема, особливістю кримінального законодавства в частині відповідальності за ненадання допомоги хворому медичним працівником за часів Київської Русі є: 1) юридичне закріплення медичної діяльності як такої в нормативно-правових актах того часу; 2) формування передумов регулювання надання медичної допомоги та відповідальності за її неналежне надання; 3) умовний поділ надання медичної допомоги на три види: а) народна (регулювалася морально-етичними нормами та звичаями); б) монастирська (базувалася на положеннях Церковного уставу Володимира Святославовича); в) світська (регулювалася нормами Руської Правди (хоча в ній і не передбачалася відповідальність лікарів за порушення встановлених норм)).

3. Кримінальна відповідальність за ненадання допомоги хворому медичним працівником на землях України в період існування Галицько-Волинського князівства, Литово-Руської держави та протягом перебування України під владою Речі Посполитої й Російської імперії (у першій половині XIII ст. – першій половині XVII ст.) утілювалася в нормативно-правових актах неоднозначно. Заборонна норма охоплювала широке коло суспільно небезпечних діянь, які могли вчинятися як умисно, так і необережно, як загальним, так і спеціальним суб'єктом (відповідальність конкретно медичних працівників більше визначалася через бланкетність норм).

Список використаних джерел:

1. Временник Московского общества истории и древностей российских. – Кн. 18. – М., 1854. – 256 с.

2. Дудоров О. Неналежне виконання медичним працівником професійних обов'язків: проблеми застосування і вдосконалення кримінального законодавства / О. Дудоров // Кримінальне право: теорія і практика (вибрані праці). – К. : Ваіте, 2017. – 872 с.
3. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kr-admin.gov.ua/mol/molod/2.pdf>.
4. История Древнего Востока. Тексты и документы : [учебное пособие] / Под ред. В.И. Кузищина. – М. : Высшая школа, 2002. – 679 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://grachev62.narod.ru/hrest/chapt02.htm>.
5. История Русской Церкви в период совершенной зависимости её от константинопольского патриарха. – Т. 1. – Состояние Русской Церкви от первого её митрополита Святого Михаила до избрания митрополита Иллариона (988–1051) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://azbyka.ru/otechnik/Makarij_Bulgakov/istorija-russkoj-tserkvi/2.
6. Исхаков Э. Особенности обеспечения и защиты прав граждан на охрану здоровья и медицинскую помощь, а также прав пациентов в нормативно-правовых актах допетровской Руси / Э. Исхаков, С. Аксенов // История государства и права. – 2012. – № 20. – С. 25–29.
7. Про відповідальність медичних працівників : Лист Департаменту конституційного, адміністративного та соціального законодавства управління Міністерства юстиції України від 20.06.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0040323-11>.
8. Новоселов В. Ответственность работников здравоохранения за профессиональные правонарушения / В. Новоселов. – Новосибирск, 1998. – 231 с.
9. Пашиян Г. Профессиональные преступления медицинских работников против жизни и здоровья / Г. Пашиян, И. Ившин. – М. : Медицинская книга, 2006. – 196 с.
10. Савченко А. Порівняльний аналіз кримінального законодавства України та федеративного кримінального законодавства Сполучених Штатів Америки : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.08 / А. Савченко. – К., 2007. – 616 с.
11. Статути Великого князівства Литовського : у 3 т. / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса : Юрид. л-ра, 2002. – Т. 1. Статут Великого князівства Литовського 1529 р. – 2002. – 464 с.
12. Хеттские законы [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/hett.htm>.
13. Шармар О. Виникнення та розвиток законодавства України про кримінальну відповідальність / О. Шармар, В. Бабаніна // Митна справа, 2012. – Ч. 2, кн. 2. – № 1. – С. 82–89.

